

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

12. ULUSLARARASI

TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

30 Ağustos - 06 Eylül 2014 / Kazan - TATARİSTAN (RUSYA FEDERASYONU)

2. Cilt

TÜRK DÜNYASI'NDA KÜLTÜREL VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ KONGRE BİLDİRİLERİ

Kazan Federal Üniversitesi
Kazan / TATARİSTAN

Sakarya Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Türk Dünyası Kırgız-Türk
Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü
Celalabad / KIRGIZİSTAN

İstanbul Üniversitesi
İstanbul / TÜRKİYE

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Bakü / AZERBAYCAN

Gazi Üniversitesi
Ankara / TÜRKİYE

Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi
Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kızılorda / KAZAKİSTAN

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
Ankara / TÜRKİYE

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul / TÜRKİYE

Ortaklığı ile
İstanbul - 2014

KUZAY AFGANİSTAN (GÜNEY TÜRKİSTAN) TÜRK BOYLARININ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Firoz FAOZİ¹

Özet

Eski bir Türk yurdu olan bugünkü Afganistan toprakları tarih boyunca çeşitli ulusların egemenliğine girmiştir. M.S. bu toprakların yeni hâkimleri Ak Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri olmuştur. Bu bölge, İslamiyetin yayılması ile birlikte Gazneliler, Büyük Selçuklular, 12 yüzyılda ise Harzemşahlar'ın kontrolüne girmiştir. Daha sonra bu bölgelerde Emir Timur ve Zahiriddin Muhammed Babür, büyük imparatorluklar kurmuşlardır. Farklı uygarlıkların kültür ve sanatlarıyla dillerinde de değişmeler olmuştur. Bildiride bu kadar farklı Türk boylarının halen varlıklarını sürdürdüğünü ve bazı Türk boylarının dil ve kültürlerini kaybetmesi üzerinde durulacaktır. Bunun dışında Güney Afganistan'da yaşayan Türk boylarının Afgan ve Taciklerle evlendiklerinde ve azınlık olma sebebiyle asimile olmuş, Türk boylarını da ele alacağız. En çok asimile olan Türk Boyları, Afşarlar, Aymaklar, Kıpçaklar, Hazaralar, Bayat, Açamayın, Konğırak, Hungut. Mirza boylarıdır.

Afganistan etnik grupların yoğun yaşadığı bir ülkedir. Bu etnik grupların üzerinde de durulacaktır. Afganların, Afganistan'da yaklaşık 250 yıllık bir tarihi vardır. Bundan önce bu topraklarda tarih boyunca hep farklı Türk boyları hakim olmuştur. Araştırmamızda, halen 8 milyon nüfusa sahip olan Afganistan Türkleri'nin dünü, bugünü ve yarını siyasi olaylardan nasıl etkilendiği anlatılacak, Güney Türkistan'ın, diğer Türk cumhuriyetleri ile ne kadar ilişkili olup olmadığı ayrıca belirtilip, burada yaşayan Türk boylarının dil ve kültürlerinin yok olma eşiğine geldiği bir dönemde neler yapılması üzerine durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Afganistan Türkleri, Dil, Kültür, Asimilasyon, Güney Türkistan, Tarih.

Giriş

Afganistan coğrafyası Asya'nın stratejik öneme sahip bölgelerinden biridir. M.S. 480'den itibaren Afganistan'ın yeni hâkimleri Türkler olmaya başlamıştır. Ak Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri bu devrde Afganistan'a gelip yerleşmişlerdir. 10. yüzyılın sonlarında Sebük Tekin önderliğinde Gazne şehrinde büyük Türk devleti kurulur. (999 - 1030) Gazneli Sultan Mahmud zamanında Türk - İslâm nüfusu Afganistan'a iyice yerleşmiş ve hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır. Afganistan Gaznelilerden sonra büyük Selçukluların hâkimiyetine ve 12. yüzyılda Harzem Şahlar'ın kontrolüne girer. Zahiriddin Muhammed Babür, Büyük Babür İmparatorluğunu kurar. Babür Şah buradan Hindistan'ı da egemenliğine alıp uzun yıllar bu topraklarda hâkim olur. 14. yüzyılda Herat şehrinde büyük Türk şairi Amir Ali Şir Nevai ve Hüseyin Baykara'nın öncülüğünde Çağatay dili ve edebiyatı ortaya çıkmıştır. Çağatay edebiyatı Nevai zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Çağatayca 18. yüzyılda itibaren varlığını bu günkü Özbekçe'ye bırakmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Babür Şah Devleti'nin zayıflayınca bölge Türkmen Türkü olan Nadir Afşar bu topraklarda hüküm sürer. 1747'de Nadir Afşar'ın ölümünden sonra onun komutanlarından ve Afgan aşiret reislerinden olan Ahmet Şah Dürrani aynı yıl Afganistan Devleti'ni kurar. Türk beylikleri de 1919 yılına kadar Afganistan'da varlıklarını sürdürürler.

Yukarıda sayılan Türk devletlerinin bugün Afganistan'ın her şehrinde kültür ve sanat eserleri bulunmaktadır. Şair ve edebiyatçılarımız Ali Şir Nevai döneminden günümüze kadar şiirlerinde vatan sevgisi, aşk, tabiat, ahlâk, birlik ve beraberlik duygularını dile getirmişlerdir. Bu kadar zaman zarfında hâkimiyeti elinde bulunduran Türk devletleri burada yaşayan tüm etnik grupları kendi kültürel değerleriyle birlikte, onların da hiçbir kültürel değerlerine müdahale etmeden huzur ve barış içerisinde onları yönetmeyi başarmışlardır. Afganistan bugün çok farklı kabileler, aşiretler ve birçok etnik grupların yoğun olarak bir arada yaşadığı bir ülkedir. Afganistan'da gruplar arasındaki kültürel farklılıklardan dolayı bugün birlik, beraberlik ve millî şuur maalesef yeterince oluşmamıştır. Bunun başlıca

¹ Kabil Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, Kabil / Afganistan.

sebepleri ise; 30 yıldan fazla süren dış güçlerin çıkarlarına dayanan savaş, savaşın getirmiş olduğu fakirlik, halkın eğitim seviyesinin çok düşük olması ve halkın arasına sokulan dinsel çekişmeler vb.'dir.

1888'den sonra Afganistan Türkleri dönemin yöneticileri tarafından güney Afganistan'dan kuzey Afganistan'a zorla göç ettirilmeye başlanmış, kırsal kesimlerde kalan Türk boyları mal ve mülklerini korumakla kalmışlar, bugün bunların arasında az sayıda yaşlıları Türkçe bilmektedir, onlarla Türkçe konuştuğumuzda mutluluktan gözleri yaşarmaktadır. Çünkü bütün komşuları peştunlardır, göç etmeyenlerin çoğu asimile olmuş ve genelde Peştunca konuşmaktadırlar. Tamamıyla Afgan kültürüne geçmişler veya geçmektedirler. Dil canlı bir varlık olduğu için konuşulmadığı zaman unutulur gider. Güney Afganistan'da Türklerin asimile olduğu bölgeler şu şekilde sıralanabilir: Kabil, Celelabat, Kandahar, Helment, Wardak şehirlerinde yaşayan Türk boylarıdır. Batı Afganistan'da asimile olan Türk boyları ise Herat, Ferah, Zabul, Nimroz vilayetlerindedir. Bu bölgelerde çok sayıda köy ve kent isimler hala Türkçe'dir. Ama yaşayan halk kendilerini Afgan veya Tacik olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca hâkim olan kavimlerin baskısıyla örf ve adetlerini de kayıp etmişler. Nadir Afşar, Afşar Türklerinin bir kısmını başkent Kabil'e yerleştirmiştir. Afşarlar ana dillerini kaybetmişler, Farsça konuşurlar ancak günlük konuşmalarında çok sayıda Türkçe kelime kullanırlar, dolayısıyla onlarla konuştuğumuzda Afşar Türkü olduğunu hemen fark edersiniz. Araştırmamızda sadece bugün 15 aile kendi evinde Azeri Türkçesine yakın bir lehçeyle konuşurlar. Bunlara imkan verilmezse tamamen dillerini kayıp edeceklerdir. Diğer Türk boyları Afganistan'ın kuzeyinde yani Güney Türkistan'da yaşarlar bunların asimile olma sebebi ise farklı etnik gruplar arası evliliklerdir. Örneğin bir Özbek veya Türkmen erkeği Tacik veya Peştun kızları ile evlenirse onların çocukları ailede, okulda, çarşı ve pazarda Farsça konuşurlar. Tam tersi Peştun veya Tacik erkekleri Türk kızlarıyla evlenirse onlarda aynı şekilde evde Farsça konuşurlar.

Afganistan Özbekleri çok duygusal ve misafirperverdir. Her millete çok saygı duyarlar, Özbek aile yaşantısına göre kalabalık bir ailede yaşarlar, Tacik veya Peştun'dan gelin getirirler ona saygıdan dolayı onunla Farsça konuşurlar. Aslında bir iki yılda o gelin çok rahatlıkla Özbekçe'yi öğrenir ama konuşmaz, ev halkı da ona baskı yapmazlar. Özbekler bu konuda, iyi niyetlilikleri onlara pahalıya patlamaktadır, zira bu sebeple kendi dillerini unutulur. Birde devlet kurumlarında çalışanların çoğu muhafazakardır, yanlarında bir Tacik veya Peştun varsa asla kendi dili olan Özbekçe'yi konuşmaz, bu gibi incelikler de ne yazık ki, Türklerin kimi konularda asimile olmalarını daha da kolaylaştırmaktadır. Diğer bir konu Tacik ve Peştun mahallelerinde bir iki aile Özbek ve Türkmen yaşarsa onlarda zamanla dillerini kaybetmeye başlarlar. 2001 senesinden sonra Özbekler ve Türkmenler iş bulmak için başkent Kabil'e taşınmak zorunda kalmıştır. Tabi ki, ailelerinden uzaklaşır yeni evlenenler müstakil evlerde yaşamaya başlar, doğal olarak çevrelerinde diğer hakim olan kavimlerin dilleriye konuşurlar on yıl içinde benim araştırmama göre bunların çocukları yüzde sekseni ana dilini kaybetmiştir.

1919'da Türkistan'daki Türkçe yer adlarını değiştirme girişimi başladıysada asıl 1933 ve 1972 dönemin Peştun yöneticileri tarafından Peştun isimleri ile değiştirilmiştir. Aynı zamanda Türklerden kalan çok sayıda eski el yazmalı kitaplar ve mezar taşlarında bu dönemde tahrip edilmiştir.

Afganistan'da bir çok ilçe ve köy, belde, semt adları Türkçedir. Bu adların bir çoğu bölgede hakim olan devletlerin politikasıyla değiştirilmiştir. Peştun ve Farsça adlar konulmuştur. Adı değiştirilmeyen ilçelerde yaptığımız incelemelerde ise buralarda yaşayan halkın aslen Türk kökenli olmalarına rağmen daha ziyade Tacikleştirildiği görülmüştür, ama ilçe adı Türkçedir. Kabil'de Karabağ ilçesinde yaşayan halk Peştunca konuşur ama aslında bunlar asimile olan Türklerdir. Mezar-ı Şerif İlinin Ak Köprü semtinde yaşayan halkın çoğu Farsça konuşur, oysa ki eskiden burada yaşayan halk Türk'tür ve bunlar gibi yüzlerce yer vardır. Türkçe adları değiştirilen birkaç il ve ilçe adları şunlardır.

- Boymı Kara (Şokgar) Belh
- Aybek (Ay Bak) Samangan
- Taşkurğan (Khulum) Samangan
- Beş Bulak (Penze Şine) Calalabad
- Kaleyı Kabil Bey (Kabul Bay) Kabil
- Kaleyı Murat Bey (Murat Hani) Kabil
- Se Olang (Salang) Parvan
- Kara Tepe (Tur Gundi) Herat
- Altı Hoca Aziz (Ashabi Kef) Faryab

- Dere Ağzı (Afgan Got) Maymena
- Kata Taş (Ğanda Sang) Faryab
- Bay Kızı (Badgez)
- Tik Taş (Din Taç) Faryab
- Kızıl Kale (Şerhan Bandar) Kunduz
- Yengi Arık (Nuy Kot) Belh
- Hazara Çıkış (Istolıgey) Belh
- Yol Boldı (Lindey) Belh

Afganistan Türkleri çoğunlukla Kuzey Afganistan'da (Güney Türkistan) yaşarlar. Nüfusları 8 milyon üzerindedir. Afganistan Türkistanı, Katagan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Bir Özbek aşiretinin ismi olan Katağan Bölgesi'nin merkezi Kunduz, Türkistan'ın merkezi ise Şibirgan'dır. Afganistan Türkistanı'nda yaşayan Türk boyları başta dilleri olmak üzere gelenek, görenek, örf ve adetlerini muhafaza etmeyi başarırken, bu bölgenin dışında kalan diğer Türk boyları genelde asimile olmuşlardır. Afşarlar, Kalaçlar, Aymaklar ve Kızılbaşların büyük bir kısmı asimile olan Türk boylarıdır. Dillerini kaybetmişlerdir. Bu boylar, Farsça konuşurlar ve Şii inançlıdır. Afşar Türklerinin Sünnî inancı olanları Peştunca konuşurlar. Afganistan'ın en kalabalık Türk grubu Özbeklerdir. İkinci kalabalık grup olan Türkmenler ise genellikle Türkistan ve Katagan bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu iki büyük Türk grubu dışında *Tatarlar, Afşarlar, Kalaçlar, Kızılbaşlar (Şii - Caferi Türkleri) Aymaklar, Bayatlar, Moğollar, Karaçaylar, Kıpçaklar*, gibi başka Türk grupları da Afganistan'da yaşamaktadırlar ki bunlar da Farsça ve Peştunca konuşurlar. Afganistan Türkleri'nden Kazaklar ve Kırgızlar kendi lehçeleri ile konuşurken diğerleri de ya Özbekçe ya da kendi bölgelerinde çoğunlukta olan kavimlerin dilleriyle konuşurlar. Türkistan ve Tatagan bölgelerindeki Türk kavimleri arasında Özbek Türkçesi ortak bir lehçe sayılır. Türk grupları umumiyetle tüccarlık, çiftçilik, sanatkârlık ve hayvancılıkta uğraşırlar.

Afgan Emir Abdurahman Han'ın merkezileşme politikası, Afganistan'ın Peştunlaştırılması ile Afganistan Türkistanı'nda Peştun nüfusunu artırmakla kalmamış, etnik grupların yeni siyasi sistemden tasfiyesini de bereberinde getirmiştir. Bu katı tutumlar uzun vadeli olmuş, iktidar mücadelesi 1990'lara kadar sürmüştür. Bu durum Afganistan halkının perişan olmasına zemin hazırlamıştır. Peştunculuk Afgan ulusal kimliğini temel olarak görmekte ve bu tez eğitim sisteminde açıkça belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer etnik grupların ülkenin tarihine ve kültürüne yapmış oldukları katkılar hem küçümşenmiş hem de yasaklanmıştır. Türk boyları kendi dillerinde eğitim ve öğretim görmeleri yasaklanmıştır. Özbek ve Türkmenler hem eğitim hem de siyasetten mahrum bırakılarak ticaret ve hayvancılıkta uğraşmak zorunda kalmışlardır. Özbekler siyaset sahnesine ancak 1992 yılında, Afganistan İslam Devleti'nin kurulmasından sonra girebilmiştir.

1992 yılında Özbek General Raşit Dostum'un önderliğinde Kuzey Afganistan'da siyasi kimliğine kavuşan Afganistan Türkleri dünya kamoyuna buradaki Türk varlığını gösterebilmiştir. Afganistan Türkleri Kuzey Afganistan'da kendi kültür, dil ve edebiyatlarına sahip çıkmışlardır. Ancak bu durum 1997 yılında Taliban yönetimi Afganistan Türkistanı'na hakim olması ile son bulmuştur. Amerika Birleşik devletlerinin desteğiyle 2001 yılında kurulan yeni Afgan Hükümeti Nato'ya bağlı olan çok uluslu güçten oluşan İSAF bünyesinde Hamit Karzai başkanlığında kurulmuştur. Bu hükümet bütün etnik gruplara hak vermeyi vaad eder. 2003 yılında Yeni Afgan Anayasasında Afganistan Türkleri'nin dilleri olan Özbekçe ve Türkmençe Afganistan'ın üçüncü resmî dili olarak kabul edilmiştir. Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı'nın Özbekçe ve Türkmençe ders kitapları 6. sınıfa kadar basılmış olup bu kitaplar Güney Türkistan'da bazı okullarda okutulmaktadır.

Sonuç

Bugün Afganistan Türkleri teknolojinin ilerlemesiyle birlikte iletişimde iyi bir konumdadır. Özellikle Özbek, Türkmen gençleri internet üzerinde yazışmalarda hep kendi dillerini kullanıyorlar. 18 adet web sitesi Özbekçe ve Türkmençedir. 2 ulusal, 28 yerel dergi ve gazeteler eski harflerle yayınlanmaktadır. Ayrıca 2 TV kanalı ve 17 radyoda Özbekçe programlar vardır. Tabiki bunlar yetersiz ama gelecekte daha iyi konuma geleceklere şüphesizdir. Çok zengin bir Türk kültürüne sahip olan Afganistan'ın hemen her şehrine uğradığımızda mutlaka tarihi bir yeri görebiliriz. *Gazne, Herat, Balh, Kabil, Meymana, Kandahar, Celallabad, Kunduz, Samengan*, Türklerden kalan tarihi eserlerin yoğun bulunduğu yerlerdir. Yıllarca süren savaş yüzünden eski Türk devletlerinden kalan çok sayıda kale, köprü, surlar yıkılmış

ve sarayların bazıları da dönemin yöneticileri tarafından tamamen tahrip edilmiş ve değerli eşyaları yurt dışına çıkarılmıştır. Umarız Afganistan kısa zamanda terörden kurtulur, bütün etnik gruplara eşit olarak hak verilir ve Türkler kendi tarihi eserlerine sahip çıkar.

Kaynaklar

Saray, Prof. Dr. Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul.

Schendel, Willem van - Zürcher, Erik j., *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları*.

Kalafat, Dr. Yaşar, *Kuzey Afganistan Türkleri*.

Afganistan Ankara Büyük Elçiliği Dergileri, 2005-2008.

Sharani, Prof. Dr. Nemetullah, *Tarihçeyi Akvam dar Afganistan*, Kabil / Afganistan, 2010.